

Wat kan er geleerd worden van burgercollectieven in de energietransitie?

Hoppe, T.

Publication date
2022

Document Version
Final published version

Published in
Burgerinitiatieven: de nieuwe aanvoerders van de inclusieve en circulaire economie

Citation (APA)

Hoppe, T. (2022). Wat kan er geleerd worden van burgercollectieven in de energietransitie? In *Burgerinitiatieven: de nieuwe aanvoerders van de inclusieve en circulaire economie* (pp. 40-50). Community Sociaal Circulair. <https://www.sociaalcirculair.nl/publicatie-artikel/burgerinitiatieven-de-nieuwe-aanvoerders-van-de-inclusieve-en-circulaire-economie/>

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Burgerinitiatieven: de nieuwe aanvoerders van de inclusieve en circulaire economie

Wetenschap
en praktijk
werken
samen
voor een
circulaire
maatschappij

ESSAY 5 / 5





De energiesector kent een lange historie waarin burgerinitiatieven een opvallende plaats hebben. Al in de jaren '70 ontstonden hieruit **energiecoöperaties van burgers**, en sinds 2010 maken zij een sterke ontwikkeling door. De actuele ontwikkelingen rond circulaire burgerinitiatieven staat relatief gezien nog in de kinderschoenen. In het **vijfde en laatste essay** van deze bundel neemt wetenschapper Thomas Hoppe de historische ontwikkeling van burgerinitiatieven in de energiewereld als een parallel, en bekijkt wat daaruit voor de actuele ontwikkelingen naar een circulaire maatschappij aan te ontleen is.

Wat brengt burgers ertoe om zich te verenigen tot een energiecollectief? Wat kenmerkt hun organisatie- en bedrijfsmodellen? Welk positief effect en potentieel hebben burgerinitiatieven in de noodzakelijke ontwikkeling naar een duurzame energiehuishouding? En **welke factoren ondersteunen het voortbestaan** van deze initiatieven?

Thomas Hoppe besluit het essay met de 'lessen' die door circulaire burgerinitiatieven uit de beschouwing van energiecollectieven kunnen worden geleerd om de ontwikkeling van deze waardevolle initiatieven beleidsmatig te ondersteunen. Dan gaat het om waarborgen van continuïteit, en steviger verankeren in het speelveld tussen de zittende 'regimespelers'; overheden en andere intermediaire partijen. _

Essay 5

Wat kan er geleerd worden van burgercollectieven in de energietransitie?

Thomas Hoppe¹

Het potentieel om dominante manieren van denken en doen te veranderen of zelfs te vervangen.

Wanneer we kijken naar het **transformatief potentieel** van burgerinitiatieven voor de transitie naar een circulaire economie, is het zinvol om dit ook te bekijken vanuit het perspectief van sociale innovatie in andere duurzame transitie, zoals de energietransitie. Daar kunnen (onder voorwaarden) lessen en inzichten uit worden getrokken. Bijvoorbeeld lessen over ontwikkeling, randvoorwaarden, omgang met belemmeringen en ondersteunende beleidsmaatregelen.

¹ Universitair Hoofddocent Bestuurlijke vraagstukken rond de energietransitie, Technische Universiteit Delft.

Sociale innovatie in de energietransitie

De energietransitie richt zich op de overgang van energiesystemen met een centrale energievoorziening (waarbij vooral fossiele energiebronnen worden gebruikt), naar een alternatieve energievoorziening waarbij energie vanuit verschillende centrale en decentrale bronnen komt. Bij deze alternatieve energievoorziening wordt op grote schaal gebruik gemaakt van hernieuwbare energiebronnen, zoals zon en wind. Om dit mogelijk te maken, is naast aandacht voor technische en systeeminnovatie, ook aandacht nodig voor sociale innovatie. Immers: bij toepassing van een technische innovatie in een maatschappelijke context komt ook sociale innovatie om de hoek kijken (een nieuwe techniek vereist bijvoorbeeld nieuwe regelgeving, en een nieuw bedrijfsmodel). Bij sociale innovatie kan dan gedacht worden aan nieuwe ideeën en oplossingen in de sociale sfeer, zoals nieuwe organisatorische of samenwerkingsarrangementen, maar ook nieuwe bestuurlijke en bedrijfsmodellen, bijvoorbeeld met progressieve burgers die hun krachten bundelen in een energiecollectief om lokaal duurzame energie op te wekken en zo een bijdrage te leveren aan het vergroenen van een energiesysteem. Daarnaast wordt gelijktijdig het belang van het (socio-economische of culturele) welzijn van de (lokale) gemeenschap meegenomen. Bij sociale innovatie in bestuurlijke innovatie kan worden gedacht aan co-creatie en co-productie van overheidsbeleid met en door burgerinitiatieven. Bijvoorbeeld een energiecollectief dat een gemeente helpt om burgers te benaderen om over te stappen op duurzame energie of duurzame warmte, en zo een bijdrage levert aan het lokale klimaatbeleid².

De ontwikkeling dat burgers zelf maatschappelijke problemen oppakken, zoals klimaatverandering of vervuiling van het milieu, als ze vinden dat de overheid of de private sector hier te weinig werk van maakt. Er is sprake van een verandering in sociale relaties, met nieuwe manieren van denken, doen en organiseren.

In de energietransitie is er inmiddels rijke ervaring met sociale innovatie en de wijze waarop dit zich manifesteert in een maatschappelijke omgeving. Dat biedt mogelijk lessen en inzichten voor andere duurzame transitie, zoals de transitie naar de circulaire economie. Voor de circulaire transitie zijn we in dit geval in het bijzonder geïnteresseerd in wat er geleerd kan worden van de ontwikkeling, betekenis en vorm van sociale innovatie, institutionalisering, regime-respons en mogelijke invloed op de energietransitie.

Zo zijn er al sinds de jaren '70 (duurzame) energiecollectieven in Nederland, maar hebben zij pas sinds 2010 een flinke groei doorgemaakt. En pas lang nadat de eerste energiecollectieven het levenslicht zagen, zijn zij erin geslaagd om een speler van betekenis te worden in energiemarkten in verschillende Noord- en West-Europese landen. Dit blijkt onder meer uit deelname van de burgerenergiebeweging aan politieke en beleidsmatige besluitvorming op landelijk en zelfs EU-niveau. Kortom, hoewel de (burger)beweging in het domein van energie al lang bestaat, is deze pas de laatste tien jaar een relevante factor geworden.

Belangrijke vragen die je kunt stellen, zijn onder meer:

- Hoe heeft het ontwikkelingsproces van door burgers geleide energiecollectieven plaatsgevonden?
- Welke effecten hebben zij gehad op duurzame systeemverandering in de energiesector?
- Wat waren daar de ondersteunende en belemmerende factoren in, en hoe werkten zij door in de ontwikkeling van burgerenergiecollectieven?

Het is belangrijk om hiernaar te kijken, omdat er mogelijk van verschillende soorten duurzame transitie geleerd kan worden. In het geval van de werkgroep Burgerinitiatieven, onderdeel van de Community Sociaal Circulair van Het Groene Brein, is het vooral interessant om lering en inzichten uit de energietransitie te trekken. Vanuit die basis kan meer inzicht worden verworven over de ontwikkeling en benodigde ondersteuning voor de circulaire transitie.

² Hoppe, T., & de Vries, G. (2019), Social Innovation and the Energy Transition, *Sustainability*, 11(1), 141.

Betekenis: energiegemeenschap als sociale innovatie

Wanneer sociale innovatie in het domein van de energietransitie aan de orde komt, staat in de internationale wetenschappelijke literatuur vaak het begrip **energiegemeenschap** ('community energy') centraal³. Dat is in dit essay ook het geval. Met energiegemeenschap wordt een breed scala aan burgerinitiatieven bedoeld dat zich bezighoudt met vergroenen van (onderdelen van) energiesystemen, meestal (maar niet alleen) op lokale of regionale schaal. Het gaat daarbij om burgerorganisaties die duurzame energie willen bevorderen. Bijvoorbeeld door collectief zon-PV-systemen in te kopen en huishoudens te overtuigen deze te installeren. Of energiebesparing te bepleiten in lokale gemeenschappen via voorlichting en inkoop en uitrol van thermisch isolatiemateriaal. Naast een ecologische doelstelling heeft een energiegemeenschap ook als doelstelling meerwaarde te creëren ten behoeve van de welvaart van de lokale gemeenschap. Een energiecollectief wil bijvoorbeeld voorkomen dat geld wegvloeit uit de lokale economie om (fossiele) energie uit een ander land in te kopen⁴. Hierbij kan gesteld worden dat er in zekere zin sprake is van meervoudige waardecreatie. Hoewel er verschillende vormen van energiegemeenschap voorkomen in Nederland, gaat het in de praktijk vooral om energiecollectieven, juridisch-organisatorisch vooral in de vorm van energiecoöperaties⁵. Naast de brede energiecollectieven zijn er ook varianten die zich voornamelijk toespitsen op toepassing met bepaalde duurzame energieproductietechnieken of –systemen, zoals windcoöperaties, warmtegemeenschappen en energiebesparingsclubs.

Een breed scala aan burgerinitiatieven dat zich bezighoudt met vergroenen van (delen van) energiesystemen. Meestal doen ze zit op regionale en lokale schaal.

- 3 Bomberg, E., & McEwen, N. (2012), Mobilizing community energy, *Energy Policy*, 51, 435-444. doi:DOI 10.1016/j.enpol.2012.08.045
- 4 Vansintjan, D. (2015), The energy transition to energy democracy; Power to the people; Final results oriented report of the REScoop 20-20-20, Intelligent Energy Europe project (D. Wrikker Ed.). Antwerp: REScoop 20-20-20.
- 5 Schwencke, A. M. (2021), Lokale Energie Monitor 2020, Retrieved from The Hague: <https://www.hieropgewekt.nl/lokale-energie-monitor>

Waarden: wat motiveert burgers om betrokken te zijn bij energiecollectieven?

Ecologische waarden

Veel energiecoöperaties en –collectieven stellen ecologische waarden centraal in hun handelen. Denk daarbij aan vermindering van broeikasgasuitstoot, het vergroenen van energiesystemen, of het minder afhankelijk willen worden van centraal geleide fossiele energiemarkten. Initiatiefnemers van eerste en tweede generatie energiecollectieven stellen ecologische, op duurzaamheid gerichte waarden centraal, en veronderstellen actie op de lokale schaal. De eerste generatie omvat ecologisch, idealistisch en lokaal geïnitieerde collectieven. De tweede generatie, daarentegen, omvat grootschaliger initiatieven die minder lokaal georiënteerd zijn. Zij zijn vaak energieleverancier, werken professioneler en sommigen handelen zelfs meer vanuit bedrijfs-economisch perspectief. Onder meer om deze minder afhankelijk te maken van centralistische en markt gestuurde regimespelers en door hen opgestelde regels. Voor velen van hen was het ondernemen van collectieve actie op lokale schaal een reactie op het onvermogen en de onwil van energiemarkten en centrale overheden om serieus werk te maken van de duurzame energietransitie. Een vertegenwoordiger van de klimaatcommune in het Duitse Saerbeck noemt bijvoorbeeld dat de energiegemeenschap tot doel heeft om 'energie autark' te willen worden, en noemt als reden dat het niet meer afhankelijk wil zijn van het aardgas van Vladimir Poetin⁶.

Energiedemocratie

Naast ecologische waarden staan (een zekere mate van) decentrale autonomie en collectief belang (in tegenstelling tot individueel belang) centraal. Hierbij komt het nastreven van 'energiedemocratie' door initiatiefnemers aan de orde. Dit veronderstelt het 'democratiseren' van de energiemarkt, waarbij energiecollectieven deze markt

- 6 Hoppe, T., Graf, A., Warbroek, B., Lammers, I., & Lepping, I. (2015), Local governments supporting local energy initiatives; Lessons from the best practices of Saerbeck (Germany) and Lochem (The Netherlands), *Sustainability*, 7(2), 1900-1931. doi:10.3390/su7021900

willen heroveren op de vervuilende en ondemocratische marktreuzen (lees: de grote energiebedrijven). Het doel van energie-democratie is vervolgens om gemeengoed ('commons') in energiemarkten op te bouwen, met meer en directe inspraak van burgers in besluitvorming, waarbij toegewerkt wordt naar een decentraal, hernieuwbaar, efficiënt en democratisch of coöperatief energiemodel. Dit kan ook worden gezien als een terugkeer naar lokale energievoorziening in afgelegen gebieden van de negentiende eeuw. De veronderstelling daarbij is dat de hernieuwbare energiebronnen (zoals zon en wind) al gemeengoed zijn. Eenieder heeft er toegang en het gebruik ervan dient lokale gemeenschappen ten goede te komen⁷.

Energiecollectieven streven naar het heroveren van de markt op vervuilende en ondemocratische marktreuzen. Deze collectieven streven naar een decentraal, hernieuwbaar, efficiënt en democratisch of coöperatief energiemodel.

Verschillen tussen generaties en regio's

Overigens is het niet zo dat alle leden van energiecollectieven de zojuist genoemde ecologische, lokale, collectieve en democratische waarden delen. Uit onderzoek onder leden van de Vlaamse energiecoöperatie Ecopower blijkt dat er een verschil tussen waarden die eerste generatie coöperanten (leden van coöperaties) centraal stellen en waarden die tweede generatie coöperanten erop nahouden. De tweede generatie – meer blijk gevend van opgegroeid zijn in het neoliberale tijdperk – lijkt meer gericht op individualistische waarden. Zij willen tevens rendement zien van de aandelen die zij hebben in de middelen en het bezit van de coöperatie (waaronder windparken), alsmede de lage energieprijzen die de coöperatie als energieleverancier kan bieden⁸. Dit is in groot contrast met de leden van de Franse energiecoöperatie Enercoop, die zeer ecologisch georiënteerd zijn, gelieerd aan de anti-kernbeweging, en het niet erg vinden om een hogere elektrische prijs te betalen voor groene in plaats van conven-

tionele stroom⁹. Dit voorbeeld geeft overigens aanleiding dat er ook sprake kan zijn van interregionale verschillen en daarmee gerelateerde culturele- en waardeoriëntaties.

Organisatie en –bedrijfsmodellen

Zoals eerder gesteld is de meest voorkomende vorm van energiegemeenschap in Nederland, en daarnaast andere voornamelijk Noord- en West-Europese landen, de energiecoöperatie. Dit veronderstelt een organisatie waarin de deelnemers (vooral burgers) via aandeelhouderschap deelnemen en allen directe invloed hebben op strategische besluitvorming en het collectieve bedrijfsmodel van de coöperatie. Een coöperatie is een wettelijke entiteit die eigendom is van – en democratisch gecontroleerd wordt door – haar leden. De manier waarop de coöperatie wordt bestuurd en handelt, veronderstelt dat rekening wordt gehouden met de zeven principes van de International Cooperative Alliance¹⁰:

- (1) er is een vrijwillig en open lidmaatschap;
- (2) er is democratische ledencontrole;
- (3) er is sprake van economische participatie door directe eigendom (via aandelen);
- (4) er is autonomie en onafhankelijkheid;
- (5) de leden van de coöperatie houden zich naast economische activiteiten ook bezig met onderwijs, opleiding en voorlichting;
- (6) er samenwerking tussen verschillende (energie-) coöperaties, en
- (7) er wordt aandacht besteed voor zorg aan de lokale gemeenschap.

Omdat energiecoöperaties ondernemen in duurzame energieprojecten, is het belangrijk dat er een financieel-economisch bedrijfsmodel wordt gehanteerd waarmee kosten en baten vereffend kunnen worden. Ook voor energiecoöperaties geldt dat hun projecten moeten renderen, anders gaan ze failliet. En omdat de projecten, maar ook de ledenadministratie en het reilen en zeilen van de coöperatie als

7 Vansintjan, D. (2015), The energy transition to energy democracy; Power to the people; Final results oriented report of the REScoop 20-20-20 Intelligent Energy Europe project (D. Wrikker Ed.), Antwerp: REScoop 20-20-20.

8 Bauwens, T. (2016), Explaining the diversity of motivations behind community renewable energy, *Energy Policy*, 93, 278-290.

9 Hoppe, T., Coenen, F. H., & Bekendam, M. T. (2019), Renewable energy cooperatives as a stimulating factor in household energy savings, *Energies*, 12(7), 1188.

10 Alliance, I. C.-o. (2016). What is a co-operative? Retrieved from <http://ica.coop/en/what-co-operative>

organisatie ondersteund moet worden, hebben energiecoöperaties vaak hoge kosten. Die moeten zij compenseren. Om een gezond bedrijfsmodel te hebben, zijn beginnende energiecoöperaties afhankelijk van ondersteuning. Dit hangt samen met het gegeven dat zij werkzaam zijn in een niet-geëffende energiemarkt met een oneerlijk 'level playing field'. Oftewel: zij moeten concurreren met professionele marktpartijen, terwijl zij ook nog eens investeren in onbewezen of moeilijk renderende energietechnologieën.

In de praktijk veronderstelt dat er overheidsondersteuning nodig is: in de vorm van startkapitaal, zachte leningen, groenfondsen, subsidies, salderingsregelingen of stimulering van collectieve duurzame energievoorziening door de 'postcoderoos'-regeling. Tevens is er ondersteuning nodig door intermediaire partijen, om professionele capaciteit op te bouwen. Ervaring uit het buitenland (met name Duitsland) laat zien dat zonder inzet van dergelijke maatregelen, energiecollectieven niet of nauwelijks van de grond komen, in de problemen komen, of zelfs ophouden te bestaan. Een ondersteunende institutionele (of beleids-) omgeving is daarom van groot belang. Er bestaan om die reden ook grote verschillen tussen landen. Waar in Denemarken, (voorheen) Duitsland en Nederland momenteel een vrij gunstig beleidsklimaat heerst, kan dit niet gezegd worden voor Spanje en Portugal, waar er veel minder energiecoöperaties voorkomen¹¹. Ook verschilt ondersteuning tussen verschillende overheidslagen nogal eens, waarbij decentrale overheden zich vaak welwillender opstellen dan centrale overheden¹².

Ontwikkeling van burgerenergiecollectieven door de jaren heen

Tot de twintigste eeuw was het aanbod van energie vooral kleinschalig georganiseerd. Met technologische ontwikkeling (van de industrie in het algemeen en de energiesector – elektriciteit – in het bijzonder) en een stijging van de vraag naar energie deden schaalvergroting, rationalisering en centralisering van energiesystemen hun intrede. Dit trad voornamelijk op in stedelijke gebieden. In rurale, meer afgelegen gebieden liep deze ontwikkeling minder hard. Daar werd elektrificatie (wat nog niet interessant (lees: onrendabel) was voor commerciële energiebedrijven), opgepakt door (lokale en regionale) publieke en coöperatieve partijen¹³. Sommige van deze energiecoöperaties zijn nog steeds actief. Niettemin vormen zij maar een fractie van het hedendaagse aantal. Gemotiveerd door de energiecrises uit de jaren '70, het rapport van de Club van Rome ('Limits to growth'), de opkomst van de anti-kernenergiebeweging, en de aandacht die hier uit voortvloeide naar het genereren van energie uit duurzame, schone bronnen, zijn in Nederland de eerste burgerenergiecollectieven ontstaan met voornamelijk windenergieprojecten, zoals de Windvogel. Tussen 1995 en 2009 waren er niet meer dan twintig energiecollectieven actief in Nederland^{14,15}.

Pas na 2010 trad er een flinke groei op. Mede gestimuleerd door dalende prijzen voor het opwekken van zonnestroom en een gunstige stimuleringsregeling voor het opwekken van duurzame energie (zoals de SDE(+), salderingsregeling), en de komst van organisatorische en capaciteit ondersteunende maatregelen van lokale en provinciale overheden, zag een groeiend aantal energiecollectieven het levenslicht. Hoewel meerdere energie productietechnologieën centraal stonden in bedrijfsmodellen van deze coöperaties – zon,

11 Bauwens, T., Gotchev, B., & Holstenkamp, L. (2016), What drives the development of community energy in Europe? The case of wind power cooperatives, *Energy Research & Social Science*, 13, 136-147.

12 Oteman, M., Wiering, M., & Helderma, J.-K. (2014), The institutional space of community initiatives for renewable energy: a comparative case study of the Netherlands, Germany and Denmark, *Energy, Sustainability and Society*, 4(1), 11.

13 Vansintjan, D. (2015), The energy transition to energy democracy; Power to the people; Final results oriented report of the REScoop 20-20-20, *Intelligent Energy Europe project* (D. Wrikker Ed.), Antwerp: REScoop 20-20-20.

14 Oteman, M., Wiering, M., & Helderma, J.-K. (2014), The institutional space of community initiatives for renewable energy: a comparative case study of the Netherlands, Germany and Denmark, *Energy, Sustainability and Society*, 4(1), 11.

15 Schwencke, A. M. (2017), Lokale energiemonitor 2017. Retrieved from Utrecht: https://www.hieropgewekt.nl/uploads/inline/Lokale_Energie_Monitor_2017_3.pdf

wind, biogas, warmte, energiebesparing – richtten de meeste zich op zonne-energie, waarbij er veel aandacht was voor inkoop voor huishoudens en het ontwikkelen van collectieve zonneparken. Laatstgenoemde werd vanaf 2013 (uit het Energieakkoord) ondersteund door de rijksoverheid, door middel van de zogenaamde ‘postcoderoos’-regeling, een fiscale maatregel - waarmee coöperaties (en VVE’s) met een gemeenschappelijke installatie op kleine schaal duurzame energie kunnen opwekken (en vrijgesteld zijn van btw en energieheffing)¹⁶.

Effecten op duurzame systeemverandering in de energiesector

Wanneer gekeken wordt naar de mate waarin energielcollectieven een positie hebben verworven in energiemarkten – en daarmee bijdragen aan de duurzame energietransitie - is het verstandig om een blik te werpen op het aandeel door energielcollectieven ontwikkeld vermogen duurzame energie. Voor opgesteld vermogen zon-pv is dat ongeveer 1,6% (omgerekend 166,4 MW zonvermogen) en voor windenergie is dit 5,7% (229,9 MW windvermogen; ofwel jaarlijks 735 miljoen kWh; vergelijkbaar met het elektriciteitsverbruik van 245.000 huishoudens)¹⁷. Een andere indicator betreft (groei in) het aantal energielcollectieven (uitgedrukt in aantal energiecoöperaties). In 2010 waren dat er nog geen 30 in Nederland. Maar in 2015 was dit aantal opgelopen tot 243, en in 2020 zelfs opgelopen tot 623, met naar schatting 97.000 betrokken personen (Ibid.).

Energielcollectieven zijn inmiddels in alle Nederlandse provincies, (energie-)regio’s en een groot deel van de Nederlandse gemeenten te vinden (85%)(Ibid.). Niettemin kan gesteld worden dat de groei

van het aantal energielcollectieven de laatste jaren is afgevlakt^{18, 19}. Redenen die hiervoor gegeven worden, hangen vooral samen met mogelijkheden voor installatie en zon-PV, zoals: afnemende beschikbaarheid van daken, problemen met netcapaciteit, afbouw van de salderingsregeling, onzekerheid rond aanpassing van ondersteuningsmaatregelen (zowel fiscaal als qua subsidiering) en de corona-viruspandemie (waardoor het voor energiecoöperaties lastiger is om leden te werven) (Ibid.). In andere landen, zoals Duitsland, vindt een soortgelijke ontwikkeling plaats²⁰.

Vanuit een theoretisch transitieperspectief kan gesteld worden dat de beweging van onderop (burgers) komt en in (socio-technische) niches zit. Vervolgens ondervindt zij tegenwerking in energiemarkten door het traditionele cluster van partijen (het marktregime) die belang hebben bij de instandhouding van status quo (bijvoorbeeld de aardgasmarkt in Nederland). Door de overheid wordt daarbij een rol ingenomen die twee gezichten kent. Enerzijds als hoeder van het bestaande marktregime (de rijksoverheid over grofweg de afgelopen twintig jaar tot aan de komst van het Klimaatakkoord) en anderzijds als facilitator van energielcollectieven via decentrale overheden die een meer ondersteunende rol nemen (maar vaak ook vastzitten in hun eigen regimes en procedures, en bovendien met een gebrek aan middelen en capaciteit kampen).

16 Kooij, H.-J., Lagendijk, A., & Oteman, M. (2018). Who Beats the Dutch Tax Department? Tracing 20 Years of Niche–Regime Interactions on Collective Solar PV Production in The Netherlands. *Sustainability*, 10(8), 2807.

17 Schwencke, A. M. (2021). Lokale Energie Monitor 2020, Retrieved from The Hague: <https://www.hieropgewekt.nl/lokale-energie-monitor>

18 Bauwens, T., Gotchev, B., & Holstenkamp, L. (2016), What drives the development of community energy in Europe? The case of wind power cooperatives, *Energy Research & Social Science*, 13, 136-147.

19 Schwencke, A. M. (2021). Lokale Energie Monitor 2020, Retrieved from The Hague: <https://www.hieropgewekt.nl/lokale-energie-monitor>

20 Bauwens, T., Gotchev, B., & Holstenkamp, L. (2016), What drives the development of community energy in Europe? The case of wind power cooperatives, *Energy Research & Social Science*, 13, 136-147.

Factoren die belangrijk zijn bij het voortbestaan van burgerenergiecollectieven

Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt dat het voortbestaan van burgerenergiecollectieven (positief) samenhangt met een aantal factoren²¹. Kort samengevat gaat het om:

- (1) De organisatie van het energiec collectief.
- (2) De interactie met de lokale omgeving.
- (3) De mate waarin het collectief vanuit de beleidsmatige omgeving wordt ondersteund.
- (4) De omgang met en afhankelijkheid van zittende regimespelers (kan als vierde factor vanuit een transitieperspectief worden genoemd)²².

De organisatie van het energiec collectief

Bij de eigen organisatie staan factoren centraal als: leiderschap, de aanwezigheid van (verschillende soorten aan) menselijk kapitaal²³, grootte (qua ledenaantal)²⁴, diversiteit (niet alleen een homogene samenstelling met hoogopgeleide, autochtone mannen van middelbare en hoge leeftijd)²⁵, tijd die leden beschikbaar kunnen stellen²⁶, en financiële slagkracht²⁷. Belangrijk aandachtspunt is dat de organisatie meestal leunt op vrijwilligerswerk en de inzet van een kleine

kerngroep die het reilen en zeilen van het collectief coördineert. Professionalisering en afhankelijkheid van leden van deze kerngroep zijn gevoeligheden waar veel collectieven mee te maken krijgen. Wanneer de kerngroep uiteenvalt, kan dit ertoe leiden dat het hele collectief omvalt (tenzij tijdig opvolging wordt gevonden).

De interactie met de lokale omgeving

Binnen het cluster interactie met de lokale gemeenschap gaat het om factoren als; rekening houden met lokale waarden, structuur en regels van de gemeenschap²⁸. Ook spelen betrokkenheid en zichtbaarheid binnen die gemeenschap een rol²⁹. Daarnaast is sociaal kapitaal ook belangrijk: daarbij gaat het enerzijds om hechting, het delen van sociale normen met, en het genieten van vertrouwen onder de lokale gemeenschap (het hebben van de zogenaamde 'sterke banden')³⁰. Anderzijds gaat het om andere, minder intense en frequente banden met de lokale en andere gemeenschappen en organisaties (de zogenaamde zwakkere banden)³¹. In de praktijk is het hebben van zowel sterke als zwakke sociale verbanden belangrijk voor energiec collectieven³².

Ondersteuning vanuit de beleidsmatige omgeving

Ten derde is ondersteuning vanuit de beleidsmatige omgeving van belang. Daarbij gaat het om de relatie tot en ondersteuning door overheden en andere intermediaire partijen³³. Bijvoorbeeld een gemeente die ruimte beschikbaar stelt, zodat het energiec collectief kan vergaderen, of die het collectief helpt bij de aanvraag van een

- 21 Warbroek, B., Hoppe, T., Coenen, F., & Bressers, H. (2018), The role of intermediaries in supporting local low-carbon energy initiatives, *Sustainability*, 10(7), 2450.
- 22 Proka, A., Hisschemöller, M., & Loorbach, D. (2018), Transition without conflict? Renewable energy initiatives in the Dutch energy transition, *Sustainability*, 10(6), 1721.
- 23 Ornetzeder, M., & Rohrer, H. (2013). Of solar collectors, wind power, and car sharing: Comparing and understanding successful cases of grassroots innovations, *Global Environmental Change*, 23(5), 856-867.
- 24 Feola, G., & Nunes, R. (2014). Success and failure of grassroots innovations for addressing climate change: The case of the Transition Movement, *Global Environmental Change*, 24, 232-250.
- 25 Van Der Schoor, T., & Scholtens, B. (2015), Power to the people: Local community initiatives and the transition to sustainable energy, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 43, 666-675.
- 26 Feola, G., & Nunes, R. (2014), Success and failure of grassroots innovations for addressing climate change: The case of the Transition Movement, *Global Environmental Change*, 24, 232-250.
- 27 Ornetzeder, M., & Rohrer, H. (2013). Of solar collectors, wind power, and car sharing: Comparing and understanding successful cases of grassroots innovations, *Global Environmental Change*, 23(5), 856-867.

- 28 Süsser, D., Döring, M., & Ratter, B. M. (2017). Harvesting energy: Place and local entrepreneurship in community-based renewable energy transition, *Energy Policy*, 101, 332-341.
- 29 Boon, F. P., & Dieperink, C. (2014), Local civil society based renewable energy organisations in the Netherlands: Exploring the factors that stimulate their emergence and development, *Energy Policy*, 69, 297-307.
- 30 Walker, G., Devine-Wright, P., Hunter, S., High, H., & Evans, B. (2010), Trust and community: Exploring the meanings, contexts and dynamics of community renewable energy, *Energy Policy*, 38(6), 2655-2663, doi:10.1016/j.landusepol.2008.12.010
- 31 Granovetter, M. (1983), The strength of weak ties: A network theory revisited, *Sociological theory*, 201-233.
- 32 Martiskainen, M. (2017), The role of community leadership in the development of grassroots innovations, *Environmental innovation and societal transitions*, 22, 78-89.
- 33 Ruggiero, S., Onkila, T., & Kuittinen, V. (2014), Realizing the social acceptance of community renewable energy: A process-outcome analysis of stakeholder influence, *Energy Research & Social Science*, 4, 53-63.

subsidie om duurzame energie op te wekken. Ook kan het gaan om regionale stichtingen (of een door Energie Samen opgezette organisatie of platform) die energiecollectieven in oprichting helpen bij het opstellen van de statuten of bij de ontwikkeling van een bedrijfsmodel³⁴. Qua ondersteuning is het voor het bedrijfsmodel van energiecollectieven van belang dat er voldoende ondersteunend beleid is. Daarbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan (de eerder genoemde) fiscale of subsidiëeringsmaatregelen die investeringen in duurzame energie-installaties meer rendabel maken^{35, 36}.

Interactie en afhankelijkheid van zittende regime spelers

Tot slot is het ook belangrijk om de omgang met de traditionele partijen uit energiemarkten te benoemen (als een soort 'tegenmacht'). Hoewel energiecollectieven in hun projecten niet buiten samenwerking met energiebedrijven, netbeheerders en overheden om kunnen, zijn de belangen van deze partijen niet altijd dezelfde als die van de burgerinitiatieven. Uit een studie van DRIFT³⁷ blijkt dat de vrijheid van energiecollectieven wordt beperkt door het gedrag van deze regimepartijen. Dit heeft vooral te maken met de wijze waarop zij de bedrijfsmodellen van energiecollectieven inperken door condities rond ondersteunende beleidsmaatregelen op een dusdanige wijze vorm te geven dat deze gunstiger uitpakken voor henzelf dan voor burgercollectieven. Dit is gegaan via de uitoefening van politieke macht, institutionele cultuur en het dominante kennissysteem. Zo blijkt dat de belangrijkste subsidieregeling voor hernieuwbare energie in het verleden vooral ten goede is gekomen aan traditionele energiemarktpartijen en niet aan burgerinitiatieven, hoewel laatstgenoemde die ook met succes subsidies hebben aangevraagd. Om hier een vuist tegen te kunnen maken hebben burgerenergiecollectieven hun krachten gebundeld via federaties op landelijke en pan-Europese schaal. Ze lobbyen en bepleiten beleidsmaatregelen die gunstiger zijn

34 Warbroek, B., Hoppe, T., Coenen, F., & Bressers, H. (2018), The role of intermediaries in supporting local low-carbon energy initiatives, *Sustainability*, 10(7), 2450.

35 Kooij, H.-J., Lagendijk, A., & Oteman, M. (2018), Who Beats the Dutch Tax Department? Tracing 20 Years of Niche-Regime Interactions on Collective Solar PV Production in The Netherlands, *Sustainability*, 10(8), 2807.

36 Oteman, M., Wiering, M., & Helderma, J.-K. (2014), The institutional space of community initiatives for renewable energy: a comparative case study of the Netherlands, Germany and Denmark, *Energy, Sustainability and Society*, 4(1), 11.

37 Proka, A., Hisschemöller, M., & Loorbach, D. (2018), Transition without conflict? Renewable energy initiatives in the Dutch energy transition, *Sustainability*, 10(6), 1721.

voor hun achterban. In Nederland is dit bijvoorbeeld gelukt met de acceptatie van de 50%-lokaal eigenaarschapsregel rond de planning en ontwikkeling van wind-op-land- en zonneparken (in het Klimaatakkoord)³⁸. Op Europees niveau werd een succes behaald in het laten vastleggen van een definitie en bepalingen in de vernieuwde Hernieuwbare energierichtlijn (RED II)³⁹. Deze richtlijn zal vervolgens geïmplementeerd moeten in de EU-lidstaten met een vertaling naar landelijke en decentrale beleidskaders, wet- en regelgeving.

Lessen en inzichten voor circulaire burgerinitiatieven

Wanneer we lessen willen trekken uit de ontwikkeling en rol van burgercollectieven in de energietransitie dan komen er verschillende punten naar voren die relevant kunnen zijn.

Variatie in vorm en omvang van burgerenergiecollectieven

Van oudsher komen burgerenergiecollectieven voor op moeilijk bereikbare plekken die voor commerciële partijen niet interessant zijn. Dergelijke collectieven zijn er niet veel, hoewel er nog steeds een paar gedijen (zoals in Zuid-Tirol). De energiecollectieven zoals wij die nu kennen – meestal in de vorm van energiecoöperaties – bestaan pas korter, sinds de jaren '90, en zijn de afgelopen tien jaar sterk in aantal en omvang gegroeid (ook qua opgesteld vermogen duurzame energiec capaciteit). Waar energiecollectieven aanvankelijk sterk lokaal en ecologisch georiënteerd waren, zijn er in de loop der jaren ook varianten ontstaan met een (boven-) regionaal karakter, en heeft er een grote professionaliseringslag plaatsgevonden. Ecopower in Vlaanderen runt bijvoorbeeld meerdere windparken en heeft meer dan

38 Schwencke, A. M. (2021). Lokale Energie Monitor 2020, Retrieved from The Hague: <https://www.hieropgewekt.nl/lokale-energie-monitor>

39 REScoop.eu. (2018), A landmark day for Europe's march towards energy democracy; European Parliament and Council reach agreement on the Renewables Directive, Retrieved from <https://www.rescoop.eu/blog/a-landmark-day-for-europe-s-march-towards-energy-democracy>

50.000 klanten die groene stroom afnemen⁴⁰. Ook zijn op landelijke en zelfs Europese schaal federaties van burgerenergie gekomen die een verbindende rol hebben, belangen behartigen en de beweging een stem geven in beleidsarena's.

Belang van een 'gezond bedrijfsmodel' en professionalisering

Niettemin zijn de meeste collectieven klein van omvang, sterk lokaal georiënteerd en afhankelijk van de inzet van vrijwilligers. Omdat energiec collectieven duurzame energieprojecten uitvoeren, is het belangrijk dat zij een financieel gezond bedrijfsmodel hebben. Om dit te kunnen ontwikkelen en handhaven, hebben de collectieven voldoende professionele capaciteit en ondersteuning nodig. Dit in de eerste plaats om de eigen organisatie op te zetten. Die ondersteuning kan in verschillende vormen komen, maar is erop gericht verschillende (professionele) capaciteiten bij het collectief te ontwikkelen.

Lokale inbedding en landelijke contacten

Verder is het belangrijk dat het collectief voldoende is ingebed in haar sociale omgeving (waarbij sociaal kapitaal van belang is). Enerzijds qua sterke banden in de lokale omgeving en anderzijds met voldoende ('zwakke') banden naar andere organisaties toe, die over belangrijke hulpbronnen beschikken. Bijvoorbeeld de energiecoöperatie LochemEnergie die met rond de 900 leden sterk is ingebed in de lokale gemeenschap, en anderzijds via haar organisatie (die sterk leunt op middenstanders en geslaagde ondernemers) en de lokale politiek, sterk verweven is in landelijke professionele en bestuurlijke netwerken. Dat hielp bijvoorbeeld met het verwerven van project-subsidies.

Beleidsmatige ondersteuning

Daarnaast is beleidsmatige ondersteuning van groot belang. Burgercollectieven hebben een 'steuntje in de rug' nodig. Zonder

beleidskader met fiscale en economische incentives om duurzame energieprojecten te ontwikkelen en te exploiteren hebben de meeste collectieven bijvoorbeeld geen gezond bedrijfsmodel. Gemeenten zouden bijvoorbeeld net zoals het geval is bij veel energiec collectieven ook circulaire initiatieven kunnen ondersteunen met bijvoorbeeld een opstartsubsidie, het beschikbaar stellen van ruimten om te vergaderen of om een repair café te huisvesten. Alternatief zouden in navolging van energiec collectieven circulaire burgerinitiatieven een 'circulair' loket bij de gemeente kunnen bemensen of in co-productie met de gemeente circulaire ambassadeurs de wijk in sturen of op het gebied van afvalpreventie dan wel zwerfafval een bewustwordingscampagne uitvoeren. Punt van aandacht is echter dat gemeenten meestal te weinig middelen hebben om dergelijke maatregelen zelfstandig uit te voeren. Het rijk of provincies zouden gemeenten d.m.v. interbestuurlijke regelingen kunnen ondersteunen op dit gebied. Maar die regelingen moeten nog wel uitgewerkt en opgetuigd worden! Ook is er vaak weerstand onder een deel van de gemeente-ambtenaren om samen te gaan werken met burgers. Dit dient weggenomen te worden, maar gaat niet vanzelf.

Netwerken en een 'metastructuur' voor krachtbundeling en kennisuitwisseling

Deze ondersteuning, door overheden, intermediaire organisaties, maar ook door het platform van de burgerenergiebeweging – staat echter niet op zich. Het is vaak het toneel van conflict met de gevestigde marktpartijen. Die proberen de condities rond fiscale en subsidiemaatregelen ter ondersteuning van de burgercollectieven via machtuitoefening zo vorm te geven dat die gunstig voor henzelf uitvallen, maar burgercollectieven benadelen. Via haar federaties probeert de burgerenergiebeweging met lobbywerk de publieke besluitvorming te beïnvloeden en de incentives gunstige condities mee te geven. Dit heeft in de afgelopen jaren vruchten afgeworpen, zowel landelijk als op Europese schaal. Dat zou kunnen worden gezien als een 'metastructuur' of 'ecosysteem' van energiecoöperaties, waarbij ook veel nadruk wordt gelegd op experimenteren en leren van elkaar (gefaciliteerd door bijvoorbeeld projectfinanciering uit Europese raamwerkprojecten). Landelijke en Europese federaties van energiecoöperaties hebben inmiddels hun eigen kennisdatabanken

40 Bauwens, T., & Eyre, N. (2017), Exploring the links between community-based governance and sustainable energy use: Quantitative evidence from Flanders, *Ecological Economics*, 137, 163-172.

en zelfs –bibliotheeken. Ook bieden verder capaciteitsopbouw en projectondersteuning aan lokale initiatieven en regionale netwerken. Dit sluit aan bij het element van translokale diffusie zoals in het eerste essay gepresenteerd door Quist en Spekkink.

Voortbestaan van burgercollectieven in energiemarkten gaat niet vanzelf

Hoewel het aandeel van door burgercollectieven ontwikkelde wind-op-land en zonnestroomcapaciteit groeiende is, vormt het tot dusver maar een fractie in de energiemarkt. En inmiddels vlakt de groei van burgerenergiecollectieven af (door twee factoren: (1) door ‘tegenmacht’ in energiemarkten en (2) door het wegvallen van belangrijke beleidsinstrumenten die noodzakelijk zijn voor het bedrijfsmodel van energiecoöperaties). Het voortbestaan van burgercollectieven in energiemarkten gaat niet vanzelf, staat onder druk, en vergt constante aandacht vanuit zowel de burgermaatschappij als het openbaar bestuur. Laatstgenoemde dient zich ook te vertalen in de formulering, implementatie, monitoring en zo nodig bijsturing van ondersteunende beleidsmaatregelen (die niet beïnvloed worden door gevestigde staats- en marktpartijen om vervolgens dusdanig aangepast te worden zodat er primair rekening wordt gehouden met hun belangen).

De vraag is of dat ook het geval is bij burgercollectieven in de circulaire transitie, een transitie die nog wat meer in de kinderschoenen staat dan de energietransitie. Gegeven de fysieke, institutionele en innovatiekundige kenmerken van de circulaire transitie (met integrale focus op omgang met materiaalstromen) is het echter de vraag of deze wel op zinvolle wijze vergeleken mag worden met de energietransitie (met focus op duurzame energieproductietechnieken en een minder integrale systemische benadering) en of lessen van de ene duurzame transitie zo maar mogen worden toegepast op de andere. Niettemin is met behulp van transitiekundige theoretische inzichten getracht de rol van burgerinitiatieven in het transformatief potentieel naar een circulaire economie luister bij te zetten met voorbeelden uit een ander domein. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre hier waarde aan kan worden ontleend.

Kennisagenda: belangrijke vragen voor wetenschappelijk vervolgonderzoek

Uit het onderzoek in de werkgroep, zoals verwoord in dit essay, volgt een reeks vragen voor (wetenschappelijk) vervolgonderzoek. Het is een aanzet voor een 'levende' kennisagenda, die uiteraard nog niet compleet is.

Burgerinitiatieven en hun praktische vorm van activisme

De literatuur over Transformatieve sociale innovatie maakt duidelijk dat het transformatieve potentieel van translokale burgerbewegingen niet alleen moet worden gezocht in de alternatieve toekomstbeelden die ze vertegenwoordigen, maar ook in de manier waarop ze die door middel van hun activiteiten nu al binnen bestaande sociale structuren uitoefenen (wat in de literatuur ook wel prefigureren wordt genoemd^{41 42}). Ook over deze meer praktische kant van de burgerinitiatieven stellen we enkele kennisvragen:

- Welke 'circulaire praktijken' worden beoefend in burgerinitiatieven voor sociale innovatie richting een Circulaire Economie/Maatschappij? Hoe wordt er met circulaire praktijken geëxperimenteerd?
- Welke organisatievormen bestaan er in de praktijk van lokale initiatieven die optreden als belangenbehartigende netwerken?
- Hoe verhouden deze praktijken zich tot verschillende toekomstvisies van een Circulaire Economie/Maatschappij (zowel de meer behoudende, dominante toekomstbeelden als de meer radicale alternatieven die daarvoor worden aangedragen)?

- In welke mate worden deze praktijken nu al succesvol vertaald naar buiten de grenzen van burgerinitiatieven, en wat betekent deze vertaling voor het behoud van de waarden en vooruitzichten waarmee deze praktijken binnen de grenzen van burgerinitiatieven zijn verbonden?
- In hoeverre ondervinden de praktijken die burgerinitiatieven uitoefenen, concurrentie van de praktijken die volgens meer behoudende visies op een Circulaire Economie/Maatschappij worden uitgeoefend?
- Welke belemmeringen ondervinden circulaire initiatieven en hoe hangen die samen met belangen van 'regime'-partijen die de gevestigde orde uitmaken en de regels bepalen?

41 Monticelli, L. (2018), *Embodying Alternatives to Capitalism in the 21st Century*. TripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society, 16(2), 501–517.

42 Loorbach, D., Wittmayer, J., Avelino, F., von Wirth, T., & Frantzeskaki, N. (2020), Transformative innovation and translocal diffusion. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 35, 251–260.